

УДК 343.211

В. М. Савицька*аспірантка кафедри кримінального права та кримінології
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ***ЗАВІДОМІСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ
ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

Постановка проблеми. Тривалий час в теорії кримінального права не приділяли належної уваги злочинам, основним елементом яких є категорія заведомості, навіть не зважаючи на те, що проблеми притягнення до кримінальної відповідальності за ці злочини існували у судовій практиці. Проте останнім часом ця ситуація у кримінально-правовій науці зазнала змін. Провідні науковці України стали приділяти увагу вивченню злочинів проти правосуддя, включати відповідну тематику до планів наукової активності.

Стан дослідження. У зв'язку з активізацією наукових пошуків в даному напрямі протягом останніх років спостерігається поява таких дисертаційних праць, як: «Кримінально-правова характеристика притягнення заведомо невинного до кримінальної відповідальності» (М. В. Сийпюкі, 2009 рік); «Примушування давати показання: кримінально-правові та кримінологічні аспекти» (В. В. Кончаковська, 2010 рік); «Кримінально-правова характеристика примушування давати показання» (О. О. Вакулик, 2011 рік); «Кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя, які вчиняються службовими особами органів дізнання та досудового слідства» (А. В. Воронцов, 2011 рік); «Кримінальна відповідальність за заведомо неправдиве показання» (М. В. Шепітько, 2011 рік.); «Кримінально-правова охорона порядку одержання доказів у кримінальному провадженні» (М. І. Мельніченко, 2016 рік); «Кримінально-правова оцінка порушень, допущених у ході експертної діяльності» (В. В. Рубцов, 2016 рік); «Кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя, що вчиняються свідками, експертами, перекладачами або щодо них» (Н. Ю. Алексєєва, 2017 рік); «Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину» (Р. В. Вереша, 2017 рік); «Кримінальна відповідальність за фальсифікацію доказів» (В. М. Нікітенко, 2018 рік).

Без сумніву, роботи цих науковців мають значну наукову і практичну цінність. У них розглянуто окремі теоретичні та прикладні питання кримінальної відповідальності за вказані злочини.

Отже, з одного боку, немає підстав вважати, що сучасні українські дослідники оминають вивчення проблем кримінально-правового регулювання сфери кримінальної відповідальності за злочини, ознакою яких є заведомість. З іншого ж необхідно зауважити: в наведених працях про-

блематика аналізу ознак заведомості в складах відповідних злочинів вивчалася лише фрагментарно. Доцільно зауважити, що вітчизняна наука потребує окремого наукового дослідження, яке було б спеціально присвячене вивченню наукової юридичної літератури, законодавчих положень та правозастосовної практики щодо діянь, ознакою яких є заведомість. Тому ця дослідницька праця, спрямована на заповнення прогалини у науковому вивченні заведомості як ознаки складів злочинів, що і є метою цієї статті.

Виклад основного тексту. Словники української мови тлумачать цей термін так: «наперед; заздалегідь, свідомо, заведомо; знаючи наперед» [25, с. 48]. Можна стверджувати, що зміст терміна «заведомий» чітко визначає усвідомленість людиною характеру майбутніх подій. Людині як суспільній істоті притаманні психічна активність, свідомість, самосвідомість, розум, мислення, пізнання, мова тощо. Людина відображає об'єктивну дійсність не лише на рівні психічної активності – у тілесних рухах, жестах, у процесах сприйняття, уваги, уяви, мислення тощо, але і на рівні свідомості. Свідомість – вища форма відображення дійсності, сукупність психічних процесів, з допомогою яких це відбувається. Свідомість – це властива людині функція головного мозку, яка полягає у відображенні об'єктивних властивостей предметів і явищ навколишнього світу, процесів, що тривають у ньому, своїх дій, у попередньому накресленні їх і передбачення наслідків, у регулюванні взаємовідносин людини з природою і соціальною дійсністю [1, с. 189].

У теорії кримінального права заведомо невинною особою визнають: особу, притягнуту як обвинуваченого, яка або взагалі не вчиняла злочин, або вчинила не той злочин, у вчиненні якого її звинувачують (Бокоч І. М.) [2, с. 77-81]. Схоже визначення запропонував М.А. Кауфман. Він вважає, що заведомо невинною має визнаватися особа: 1) якщо події злочину взагалі не було; 2) якщо в діянні відсутні ознаки складу злочину, 3) якщо потерпілому інкримінується злочин, вчинений іншою особою [3, с. 66]. На думку П.В. Тепляшина, наявність ознаки «невинності» особи необхідно констатувати у випадках, коли особа притягнута до кримінальної відповідальності: незважаючи на те, що вона не досягла віку, з якого така відповідальність настає або за діяння, яке не містить

складу злочину; або за очевидної непричетності до вчинення відповідного злочину, або за інший злочин, а не за той, який вона вчинила, або на підставі доказів, отриманих незаконним шляхом [4, с. 66].

Л.П. Лозовицький вважає, що завідомо невинною необхідно вважати особу: якій пред'явлено обвинувачення у діянні, яке не містить ознак складу злочину; притягнуту до кримінальної відповідальності за злочинне діяння, якого не було в дійсності; притягнуту за вчинення завідомо більш тяжкого злочину, ніж того, який нею було вчинений [5, с. 6].

Р.В. Вереша у своїй дисертації «Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину» зазначив, що якщо у нормі Особливої частини КК України не передбачено форму вини і немає жодного з термінів, які б її визначали, тоді відповідний злочин може бути вчинений як умисно, так і з необережності [6, с. 55–56]. При цьому інколи мають місце певні ускладнення при встановленні суб'єктивної сторони складу злочину, наприклад, якщо йдеться про складну вину, тобто поєднання в межах вчинення одного злочину умислу та необережності. Необхідно наголосити, що не визначення законодавцем складоутворюючих елементів злочину з ознаками, які їх виокремлюють, може призводити до кваліфікаційних помилок [7, с. 165–166]. Часто законодавець з метою конкретизації вини використовує термін «завідомо» («завідоме»). Завідомість як ознака складу злочину передбачена у 30 статтях Особливої частини КК України: у 26 нормах завідомість є ознакою основного складу (ч. 1 ст. 135, ч. 1 ст. 139, ч. 1 ст. 151, ч. 1 ст. 159¹, ч. 1 ст. 198, ч. 1 ст. 205¹, ч. 1 ст. 220¹, ч. 1 ст. 220², ч. 1 ст. 222, ч. 1 ст. 223¹, ч. 1 ст. 223², ч. 1 ст. 259, ч. 1 ст. 287, ч. 1 ст. 321¹, ч. 1 ст. 325, ч. 1 ст. 351, ч. 1 ст. 351¹, ч. 1 ст. 366, ч. 1 ст. 366¹, ч. 1 ст. 371, ч. 1 ст. 372, ч. 1 ст. 375, ч. 1 ст. 383, ч. 1 ст. 384, ч. 1 ст. 386, ч. 1 ст. 431), у 7 нормах (п. 2 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 136, ч. 3 ст. 158, ч. 3 ст. 220¹, ч. 4 ст. 321¹, ч. 2, 4 ст. 358, ч. 2 ст. 371) – ознакою кваліфікованого і особливо кваліфікованого складу злочину.

При цьому О.В. Стрілець зазначає, що «аналіз правозастосовної практики показав, що при кваліфікації злочинів встановленню ознак завідомості не приділяється належної уваги» [8, с. 96]. Часто в юридичній літературі та судовій практиці завідомість розуміється як достеменно обізнаність, переконаність [8, с. 53]. У цей термін вкладається зміст повного усвідомлення факту певного порушення закону (наприклад, завідомо неправдиве показання або завідомо неправдиве повідомлення про злочин). Для встановлення того, який вплив має завідомість на форму вини і якою є роль цієї ознаки у визначенні суб'єктивної сторони складу злочину, потрібно чітко встановити, яких об'єктивних ознак вона стосується, тобто

які фактичні обставини мають бути достеменно відомими суб'єкту для наявності певного злочину, передбаченого Особливою частиною КК України. Таких обставин є досить багато. Завідомість може стосуватися фактичного характеру дій винуватої особи (наприклад, неправдивість розповсюджуваних відомостей), правового значення вчинюваних дій (наприклад, неправосудність вироку, неправомірність дій), настання можливих наслідків, ознак характеристики потерпілої від злочину особи (наприклад, неповнолітній вік, вагітність), властивостей предмета злочину (наприклад, розголошення відомостей, які є завідомо заборонені для цього) тощо. Враховуючи зазначене, завідомість належить до характерних ознак саме інтелектуального ставлення суб'єкта до цих обставин [9, с. 6–7]. Питання про форму вини у злочинах, вчинених з ознаками завідомості, вирішується в кримінально-правовій науці неоднозначно.

Так, наприклад, А.С. Горелік вважає, що завідомість виключає злочинну самовпевненість та недбалість (тобто необережну форму вини) і є можливою лише за умисної форми вини [10, с. 131–132].

Необхідно зазначити, що хоча у переважній більшості випадків завідомість свідчить саме про умисну форму вини, можливі й такі ситуації, коли завідомість виступає ознакою злочину, вчиненого з необережності. Так, психічне ставлення суб'єкта до суспільно небезпечних діянь може полягати у злочинній самовпевненості (наприклад, ненадання без поважних причин допомоги хворому медичним працівником, який зобов'язаний, згідно з установленними правилами, надати таку допомогу, якщо йому завідомо відомо, що це може мати тяжкі наслідки для хворого – ч. 1 ст. 139 КК України). Також завідомість може бути ознакою злочину, вчиненого за наявності злочинної недбалості. Наприклад, при вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 133 КК України, суб'єкт знає про наявність у себе венеричної хвороби, але може легковажно не передбачати можливості зараження такою хворобою іншої людини. Саме тому завідомість необхідно розглядати не як самостійно існуючу ознаку суб'єктивної сторони, не пов'язуючи її з іншими елементами складу злочину, а лише у зв'язку з ними і обов'язково як ознаку умислу чи необережності при визначенні форм та видів вини.

Кримінальне уложення 1903 р. об'єднало в одну главу злочини проти шлюбного союзу і злочини проти дітей – гл. 19 «Про злочинні діяння проти прав сімейності». Тут слід виділити, по-перше, діяння, спрямовані проти шлюбу, по-друге, злочинні порушення дітьми своїх обов'язків щодо батьків і, нарешті, зловживання батьківською владою (ст.ст. 1549-1600; ст.ст. 143-144; ст. 418-426). Найбільш небезпечними злочинами визначено: жорстоке поводження батьків з дить-

ми, умисне розбещення моральності дітей, примушування їх до вступу в шлюб, підкинути дитини, залишення малолітнього без нагляду, якщо внаслідок цього їм скоєно злочин [10].

Кримінальний кодекс УСРС 1922 року в частині «Государственные преступления. О контрреволюционных преступлениях» зазначено наступне «Контрреволюционным признается также и такое действие, которое, не будучи непосредственно направлено на достижение выше указанных целей, тем не менее заведомо для совершенного действия содержит в себе покушение на основные политические или хозяйственные завоевания пролетарской революции». Тобто ми бачимо, що поняття завідомість було і кримінальному законодавстві УСРС.

Зазначимо, що КК УСРС 1922 року містив спеціальну норму (ст. 181), яка встановлювала відповідальність за купівлю завідомо краденого. Покарання за цей злочин було меншим порівняно з покаранням, якого зазнавали учасники крадіжки майна. Кримінальне законодавство УСРС 1922 року закріплювало відповідальність за недонесення про достовірно відомі подальші та вчинені злочини [8].

Кримінальний кодекс УСРС 1927 р. відтворив традиційну для кримінального законодавства норму про кримінальну відповідальність за завідомо залишення без допомоги особи, що знаходиться у небезпечному для життя стані, і позбавленої можливості вжити заходів самозбереження через малолітство, старість, хворобу чи взагалі унаслідок своєї безпорадності (ст. 156) [6]. Така відповідальність можлива була у випадках, якщо особа, яка залишила без допомоги потерпілого, зобов'язана була піклуватися про залишеного і мала можливість надати допомогу. Однією з умов кримінальної відповідальності за ст. 156 КК УСРС 1927 р. було те, що обов'язок піклуватися про потерпілого «... повинен вже існувати в момент залишення без допомоги; а тому відмова від обіцяного догляду, наприклад, за хворим чи дитиною, якщо особа фактично не приступила до виконання своєї обіцянки, не може розглядатися як залишення без допомоги». При цьому важливо доповнити, що відповідальність за ст. 156 КК УСРС 1927 р. наставляла за наявності завідомо для винного залишення без допомоги, це значало, що винному повинно бути відомо, що людина знаходиться в небезпечному для життя стані, і вона позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження. Відповідно до ст. 156 КК УСРС 1927 р., звичайно, кваліфікувалося підкидання дітей, у тому числі і на території дитячих будинків, залишення важко хворих дітей без усякого догляду, залишення без усякої підтримки дітьми старих батьків і т. п. У тих же випадках, коли підкинута чи залишена у небезпечному стані дитина гинула,

винні в цьому притягувалися до відповідальності як за вбивство, тобто за ст. 136 КК УСРС 1927 р. На жаль, радянське кримінальне законодавство, починаючи з 1949 р., коли редакція ст. 136 КК УСРС 1927 р. піддалася істотній зміні, не містило посилання на безпорадний стан як на кваліфікуючу ознаку вбивства. Логіку вітчизняного законодавця, що виключив цю кваліфікуючу ознаку зі складу вбивства, пояснити важко. І, зокрема, тому, що стосовно інших складів злочину, наприклад, зґвалтування і залишення в небезпеці, що значно відрізняються за ступенем суспільної небезпеки від вбивства, тим більше кваліфікованого, безпорадність залишилася щоправда у ролі одного з обов'язкових ознак складу злочину [6].

Більш узагальнене визначення поняття «завідомо невинна особа» пропонує А.С. Горелик. Він вважає, що особа вважається невинною, якщо відсутні фактичні або юридичні підстави притягнення її до відповідальності. До фактичних підстав він відносить подію злочину і доведеність вчинення його цією особою, або юридичних – наявність у скоєному складу злочину [10, с. 40].

В.О. Навроцький виокремлює об'єктивні та суб'єктивні ознаки завідомо невинної особи. За об'єктивною ознакою завідомо невинним є «...громадянин, котрий взагалі не вчиняв будь-якого злочину, або ж не вчиняв злочину, який йому інкримінується, або не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з наявністю інших обставин, що виключають провадження в кримінальній справі...», а за суб'єктивною – «Завідомість» означає, що факт невинності особи, наявності обставин, які виключають провадження у справі, точно, достеменно відомий особі, котра вчиняє аналізований злочин [11, с. 77].

Висновки. Отже, нами вивчено стан теоретичної розробки питань завідомості за кримінальним правом України, зокрема проаналізовано праці вітчизняних науковців у рамках задекларованої теми. Констатовано, що окремі аспекти є взагалі недослідженими, а позиції авторів щодо заявленого питання – суперечливими чи різноаспектними. Відтак проаналізовано низку досі невисвітлених питань, а щодо вирішення спірних – наведено додаткові аргументи.

Здійснено огляд історії вітчизняного кримінального права щодо злочинів, в яких використовується поняття завідомості в пам'ятках вітчизняного кримінального законодавства. Історичний екскурс засвідчив, що поняття завідомість що було використано у Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року серед злочинних діянь суддів цього Суду, спрямованих проти правосуддя, називає знищення доказів, їх фальсифікацію чи перешкоджання їх збиранню; вимагання або одержання хабара посадовою особою.

Література

1. Панов М., Анісімов Г. Обман як ознака складу злочину і його кримінально-правове значення. *Юрид. Україна*. 2014. № 5. С. 72–79.
2. Бурчак Ф.Г. Квалификация преступлений. Киев, 1983. 311 с.
3. Наумов А.В. Российское уголовное право. Особенная часть: курс лекций: в 2-х томах : Т. 2 М.осква: Юрид. лит., 2004. 832 с.
4. Тепляшин В.П. Преступления против правосудия: учеб. пособие. Красноярск: Сиб. юрид. ин-т МВД России, 2004. 160 с.
5. Лозовицкая Г.П. Уголовная ответственность за преступления против правосудия: монография. М.: Всерос. НИИ МВД России, 2007. 168 с.
6. Вереша Р.В. Проблемы субъективной стороны складу злочину: дис. докт. юрид. наук спец.: 12.00.08. Київ, 2017. 661 с.
7. Гуменюк Ю.И. Содержание понятия заведомо незаконного задержания человека. *Научный вестник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія право*. 2015. № 3. С. 215–219.
8. Стрилец О.В. Принцип вины и проблемы его реализации в уголовном праве : дис. канд. ... юрид. наук: 12.00.08. Волгоград, 2006. 203 с.
9. Кримінальне право України. Загальна частина: [Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти] / [Бажанов М.І., Баулін Ю.В., Борисов В.І. та ін.]; За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ.; Харків. : Юрінком Інтер; Право, 2001. 416 с.
10. Горелик А.С., Лобанов Л.В. Преступления против правосудия: учеб.-практ. пособие. М.: Юрид. центр Пресс, 2005. 491 с.
11. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ.: Т-во «Знання», 2000. 771 с.

Анотація

Савицька В. М. Завідомість у кримінальному праві України як об'єкт наукового дослідження. – Стаття.

У статті доведено, що сучасні українські дослідники не оминають вивчення проблем кримінально-правового регулювання сфери кримінальної відповідальності за злочини, ознакою яких є завідомість. У працях проблематика аналізу ознак завідомості в складах відповідних злочинів вивчалася лише фрагментарно. Вітчизняна наука потребує окремого наукового дослідження, яке було б спеціально присвячене вивченню наукової юридичної літератури, законодавчих положень та правозастосовної практики щодо діянь, ознакою яких є завідомість.

Встановлено, що тривалий час в теорії кримінального права не приділяли належної уваги злочинам, основним елементом яких є категорія завідомості, навіть не зважаючи на те, що проблеми притягнення до кримінальної відповідальності за ці злочини існували у судовій практиці. Проте останнім часом ця ситуація у кримінально-правовій науці зазнала змін. Провідні науковці України стали приділяти увагу вивченню злочинів проти правосуддя, включати відповідну тематику до планів наукової активності.

Вивчено стан теоретичної розробки питань завідомості за кримінальним правом України, зокрема проаналізовано праці вітчизняних науковців у рамках задекларованої теми. Констатовано, що окремі аспекти є взагалі недослідженими, а позиції авторів щодо заявленого питання – суперечливими чи різноаспектними.

Відтак проаналізовано низку досі невисвітлених питань, а щодо вирішення спірних – наведено додаткові аргументи.

Здійснено огляд історії вітчизняного кримінального права щодо злочинів, в яких використовується поняття завідомості в пам'ятках вітчизняного кримінального законодавства. Історичний екскурс засвідчив, що поняття завідомість що було використано у Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року серед злочинних діянь суддів цього Суду, спрямованих проти правосуддя, називає знищення доказів, їх фальсифікацію чи перешкоджання їх збиранню; вимагання або одержання хабара посадовою особою.

Ключові слова: свідомість, завідомість, злочин, покарання, кримінальне право, суб'єктивна сторона складу злочину.

Анотація

Савицька В. М. Заведомість в уголовном праве Украины как объект научного исследования. – Статья.

В статье доказано, что современные украинские исследователи не обходят изучения проблем уголовно-правового регулирования сферы уголовной ответственности за преступления, признаком которых является заведомость. В работах проблематика анализа признаков По сведениям на складах соответствующих преступлений изучалась лишь фрагментарно. Отечественная наука требует отдельного научного исследования, которое было бы специально посвящено изучению научной юридической литературы, законодательных положений и правоприменительной практики в отношении деяний, признаком которых является заведомость.

Установлено, что длительное время в теории уголовного права не уделяли должного внимания преступлениям, основным элементом которых является категория По сведениям, даже несмотря на то, что проблемы привлечения к уголовной ответственности за эти преступления существовали в судебной практике. Однако в последнее время эта ситуация в уголовно-правовой науке изменилась. Ведущие ученые Украины стали уделять внимание изучению преступлений против правосудия, включать соответствующую тематику с планами научной активности.

Изучено состояние теоретической разработки вопросов по сведениям по уголовному праву Украины, в частности проанализированы труды отечественных ученых в рамках задекларированной темы. Констатировано, что отдельные аспекты вообще неисследованными, а позиции авторов по заявленному вопросу – противоречивыми или разноаспектными. Поэтому проанализированы ряд до сих пор неосвещенных вопросов, а по решению спорных – приведены дополнительные аргументы.

Осуществлен обзор истории отечественного уголовного права о преступлениях, в которых используется понятие По сведениям в памятниках отечественного уголовного законодательства. Исторический экскурс показал, что понятие «заведомость», которое было использовано в Римском статуте Международного уголовного суда 1998 года среди преступных деяний судей этого суда, направленных против правосудия, называет уничтожение доказательств, их фальсификацию или препятствование их сбору; вымогательство или получение взятки должностным лицом.

Ключевые слова: сознание, заведомость, преступление, наказание, уголовное право, субъективная сторона состава преступления.

Summary

Savitskaya V. M. Awareness in the criminal law of Ukraine as an object of scientific research. – Article.

It is proved in the article that modern Ukrainian researchers do not go beyond studying the problems of criminal regulation of the sphere of criminal responsibility for crimes, which are a sign of awareness. In the works the problems of the analysis of the signs of awareness in the compositions of the respective crimes were studied only fragmentarily. Domestic science requires a separate scientific study that would be specifically dedicated to the study of legal literature, legislation and law enforcement practices for acts of which awareness is a sign.

It has been established that for a long time in criminal law theory they did not pay due attention to crimes, the main element of which is the category of awareness, even though the problems of prosecution for these crimes existed in court practice. However, this situation has recently changed in criminal science. Leading Ukrainian scientists began to pay attention to the study of crimes

against justice, to include relevant topics in the plans of scientific activity.

The state of theoretical elaboration of issues of awareness under the criminal law of Ukraine is studied, in particular the works of domestic scientists within the declared theme are analyzed. It has been stated that some aspects are generally unexplored, and the authors' positions on the stated issue are contradictory or diverse. As a result, a number of unanswered questions have been analyzed and further arguments are made to resolve the issues at stake.

The history of domestic criminal law on crimes using the notion of awareness in the monuments of domestic criminal law is reviewed. A historical excursion testified that the notion that the use of the 1998 Rome Statute of the International Criminal Court in the criminal offenses of judges of this Court refers to the destruction of evidence, the falsification or obstruction of its collection; soliciting or receiving a bribe by an official.

Key words: consciousness, awareness, crime, punishment, criminal law, subjective side of crime.